

بررسی جرایم زیست محیطی با تاکید بر دریای مکران

مجید اکبرپور^۱، حمید رضا اکبرپور^۲

^۱ استان قزوین، شهرستان قزوین/ دکتری حقوق بین الملل عمومی دانشگاه شهید بهشتی

^۲ استان فارس، شهرستان لامرد/ کارشناسی ارشد حقوق بین الملل علوم تحقیقات فارس

چکیده

در این نوشتار پیش رو سعی بر آن بوده است که به بررسی آلودگی‌ها و تخریب‌ها در محیط زیست، که منجر به زایش جرم زیست محیطی می‌شود، پرداخته شود و با تعریف جرم زیست محیطی به ارایه یک راهکار مفید جهت کاهش تولید این آلودگی‌ها و اثرات آن بپردازیم. علاوه بر این در این نوشتار به بررسی موردی دریای مکران به عنوان یک منطقه ویژه دریایی و یکی از بزرگ‌ترین پناهگاه‌های موجودات دریایی و تخریب و آلودگی‌های موجود در آن که در تعریف جرایم زیست محیطی می‌تواند قرار بگیرد، توجه شده است و دلایل اصلی آلودگی این دریا از قبیل آلودگی نفتی که مهمترین و گسترده‌ترین آلودگی این منطقه می‌باشد را مورد بررسی قرار داده ایم. در این پژوهش به ضرورت همکاری و اتخاذ تدابیر هماهنگ برای حفظ محیط زیست دریای مکران از طرف کشورهای حاشیه این دریا با مساعدت جامعه جهانی تاکید شده است. در این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و مرور اسناد و متون تاریخی و حقوقی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: جرم زیست محیطی، آلودگی محیط زیست، آلودگی دریایی، دریای مکران

۱. مقدمه

امروزه داشتن محیط زیست سالم و حفاظت از آن به عنوان یکی از مهمترین دغدغه‌های بشری مطرح می‌باشد و اینکه راهکارهای حفظ این محیط با در نظر گرفتن منابع موجود در آن به عنوان چالشی بزرگ مورد توجه جامعه بین‌المللی قرار گرفته است. دسترسی به محیط زیستی سالم امروزه به مثابه یک حق بشری مانند حق حیات و آزادی فردی، مشارکت سیاسی و غیره قلمداد می‌شود. تولید آلودگی و تخریب، باعث در معرض خطر قرار گرفتن محیط زیست شده است و خسارت‌های جبران ناپذیری را به این محیط وارد کرده است. در پی این حوادث و در کنار آن تاکید بر حق بر محیط زیست سالم باعث بوجود آمدن واکنش‌ها نسبت به این تخریب‌ها و آلودگی‌ها در جامعه بشری شده است. جرم انگاری تخریب و آلودگی محیط زیست و استفاده از مجازات‌های کیفری در کنار جبران خسارات از جمله واکنش‌هایی است که نسبت به این اعمال توسط جامعه بشری اتخاذ گردید.

۲. تعریف و بررسی جرم زیست محیطی

در حال حاضر بسیاری از کشورها اقداماتی که منجر به آلاینده‌گی و تخریب محیط زیست می‌شود را در قلمرو جرایم وارد کرده‌اند و کیفرهای مناسب و در خور این جرایم نیز برای آنان برگزیده‌اند، همچنین در حقوق محیط زیست از این جرایم تحت عنوان جرایم سبز نیز یاد می‌شود. در قوانین و مقررات ایران به شکل‌های گوناگون از جرم زیست محیطی یاد شده است، گاهی به شکل عام و گاهی به شکل خاص و در مواردی این تعاریف همه افراد و مصادیق را در بر می‌گیرد و در برخی موارد قسمتی از این مصادیق مورد توجه قرار گرفته است. برای مثال در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، قانون‌گذار هر گونه عملی را که باعث آلودگی (و تخریب) محیط زیست شود را ممنوع اعلام کرده است و در ادامه آلودگی محیط زیست را این گونه تعریف کرده است: «پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا یا خاک به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد».

البته ذکر این نکته با توجه به این تعریف نیز ضروری است که، هرگونه تغییر در محیط زیست همواره موجب تحقق جرم زیست محیطی نمی‌شود و مواردی در قانون وجود دارد که هر

چند باعث تغییر یا دگرگونی در محیط زیست می‌شود ولی عنوان جرم زیست محیطی بر آن اطلاق نمی‌شود. به عنوان مثال در تبصره ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست این چنین آمده است: «استعمال سموم به منظور مبارزه با آفات نباتی و جانوران و حشرات موذی با رعایت قوانین و مقررات وزارت کشاورزی و منابع طبیعی مشمول این ماده نخواهد بود» [۶].

به نظر می‌رسد با در نظر گرفتن تعاریف مختلفی که از جرم زیست محیطی ارایه شده است، چه تحت عناوین عام و چه تحت عناوین خاص و همچنین تعاریفی که حقوق‌دانان در این مورد ارایه کرده‌اند، تعریف کامل و مفید به حال را می‌توان اینگونه بیان نمود:

«جرم زیست محیطی هر نوع فعلی یا ترک فعلی را گویند که باعث ورود آسیب و صدمه شدید به محیط زیست و به خطر افتادن جدی سلامت و حیات انسان و سایر جانداران می‌شود» [۲].

بنابراین همانطور که از این تعریف مشخص می‌شود، هر گونه وارد نمودن خسارت به محیط زیست اعم از اجزای جاندار و غیر جاندار، چه در قالب آلودگی یا تخریب باشد، جرم زیست محیطی تلقی می‌شود.

۳. انواع جرایم زیست محیطی

جرایم زیست محیطی را به طور کلی به دو نوع تقسیم می‌کنند؛ جرایم ارتكابی نسبت به جانداران محیط زیست و جرایم ارتكابی نسبت به عناصر بی‌جان محیط زیست، که در ادامه هر یک را با ذکر نمونه‌هایی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱.۳. جرایم ارتكابی نسبت به جانداران محیط زیست

عناصر جاندار، شامل کلیه جانداران گیاهی و حیوانی می‌شود. همچنین کلیه امور مربوط به جانداران وحشی و آبزیان و تخریب جنگل‌ها و مراتع نیز از جمله مواردی است که در صورت بر هم خوردن تعادل در محیط زیست، عملی مجرمانه محسوب می‌گردد [۱۱].

از جمله اعمال ارتكابی نسبت به این جانداران می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

- شکار و صید حیوانات و جانداران محافظت شده
- شکار و صید در فصول ممنوعه
- آلوده نمودن زیستگاه جانداران، به صورتی که موجبات از بین رفتن آنان را فراهم آورد
- تخریب زیستگاه حیوانات و کوچ اجباری آنان در اثر فعالیت‌های صنعتی و کشاورزی
- چرانیدن دام در مناطق محافظت شده
- آتش زدن جنگل‌ها یا مزارع و مراتع مجاور جنگل بدون هماهنگی و نظارت ماموران جنگل بانی
- قطع درختان بدون مجوز قانونی
- تخریب جنگل‌ها به منظور تغییر کاربری به کشاورزی

۲.۳. جرایم ارتكابی نسبت به عناصر بی‌جان محیط زیست

این جرایم شامل تخریب و آلودگی عناصری مانند خاک، آب، هوا و صدا می‌باشد.

آلودگی آب از دیر باز مورد توجه جامعه بشری بوده و سعی بر جلوگیری از آلودگی آن، دغدغه همیشگی انسان بوده، به گونه‌ای که برای آب تقدسی خاص قایل بوده‌اند. با توجه به این پیشینه جرم انگاری آلودگی آب باعث تعجب نمی‌باشد. از جمله موارد آلودگی آب که می‌تواند جرم زیست محیطی شناخته شود به قرار زیر می‌باشد:

- آلوده کردن آب آشامیدنی عمومی
- آلوده کردن دریاها و محیط زیست دریایی
- آلوده کردن آب رودخانه‌ها، چاه‌ها و قنات‌ها یا منابع آبی با مواد شیمیایی

آلودگی و تخریب خاک بیشتر به صورت تغییر خصوصیات فیزیکی یا شیمیایی خاک نمودار می‌شود که بر اثر مواد شیمیایی یا مضر دیگر صورت می‌گیرد و منجر به صدمه انسان‌ها یا محیط زیست جاندار می‌شود. از جمله موارد آلودگی و تخریب خاک که می‌تواند جرم زیست محیطی شناخته شود به قرار زیر می‌باشد:

- آلوده کردن خاک از طریق زباله‌ها بخصوص زباله‌های شیمیایی و صنعتی
- آلوده کردن خاک با استفاده بیش از حد سموم و کودهای کشاورزی

- تخریب خاک با قطع بی‌رویه درختان جنگلی و انهدام جنگل‌ها
- تخریب خاک بوسیله خاکبرداری و خاکریزی غیر اصولی و بدون مجوز

آلودگی هوا یکی دیگر از جرایم ارتكابی نسب به عناصر بی‌جان محیط زیست می‌باشد، که به طور مستقیم در زندگی انسان و سایر جانداران حیوانی و گیاهی تاثیر می‌گذارد. آلودگی هوا معمولاً در اثر پخش دوده‌های سمی و آلاینده کارخانجات یا دوده‌های ناشی از آتش سوزی یا سوزاندن زباله‌ها می‌باشد، که در صورت تغییر در هوای آزاد و مضر ساختن آن برای سلامت انسان یا سایر جانداران، به عنوان جرم زیست محیطی تلقی می‌گردد. آلودگی صدا به دلیل اثرات مخربی که دارد و می‌تواند تهدیدکننده سلامت روان انسان باشد، به عنوان جرم زیست محیطی قابل شناسایی می‌باشد.

۴. دریای مکران؛ دروازه انرژی جهان

انتخاب دریای مکران برای مطالعه موردی بنا به دلایلی خاص صورت گرفته است. این دریا که دارای خصوصیات منحصر به فردی می‌باشد که تا حدودی آن را از سایر نقاط جهان متمایز می‌سازد و مطالعه آن را موجه جلوه می‌دهد. دریای مکران دروازه ورودی به قلب انرژی جهان، خلیج فارس است. خلیج فارس دارای ذخایر عظیم گاز و نفت بوده و روزانه حدود ۲۳ میلیون بشکه نفت توسط کشورهای این منطقه تولید می‌شود و در آینده بر اساس اداره اطلاعات انرژی، میزان صادرات این کشورها به ۳۶ میلیون بشکه خواهد رسید، یعنی دو برابر صادرات امروزی این کشورها که بالغ بر ۱۷ میلیون بشکه در روز می‌باشد [۱].

این منطقه در نظریه هارتلند مکیندر دارای جایگاهی ویژه‌ای می‌باشد. مکیندر ابتدا در مقاله‌ای که در سال ۱۹۰۴ میلادی، در انجمن سلطنتی لندن قرائت کرد و سپس آن را پس از جنگ جهانی اول در کتابش با عنوان آرمان‌های دمکراتیک و واقعیت به چاپ رساند، اظهار داشت: «منطقه محوری سیاست بین‌الملل را منطقه وسیعی تشکیل می‌دهد که از اروپای شرقی تا جلگه‌های سیبری امتداد می‌یابد. این ناحیه محوری، که با امپراتوری روسیه تزاری تطبیق می‌نمود، از یک موقعیت استراتژیک برخوردار بوده و سرشار از منابع طبیعی است» [۷]. او این ناحیه را «قلب زمین» و منطقه خاورمیانه و خلیج فارس و دریای مکران را کمربند حاشیه‌ای قلب زمین نامید.

۵. محیط زیست دریای مکران و خلیج فارس

این منطقه از نظر گیاهان آبرزی و جریان مرجانی بسیار غنی است. خلیج فارس و دریای مکران یکی از بزرگ‌ترین پناهگاه‌های موجودات دریایی مانند مرجان‌ها، ماهی‌های تزئینی کوچک، ماهی‌های خوراکی و غیر خوراکی، صدف‌ها، حلزون‌ها، نرم‌تنان، شقایق‌های دریایی، اسفنج‌های دریایی، عروس‌های دریایی، لاک‌پشت‌ها، دلفین‌ها، کوسه‌ماهی‌ها و بسیاری از موجودات دریایی دیگر می‌باشد وضعیت موجود، شرایط مناسبی جهت رشد و نمو گونه‌های مختلف ماهی و میگو و سایر جانداران دریایی مانند گاودریایی و لاک‌پشت بوجود آورده است. البته محیط زیست این منطقه بر اثر فعالیت‌های گوناگون انسان دستخوش تحولاتی شده است [۸].

هر چند که این منطقه جزو مناطق منحصر به فرد دریایی می‌باشد، اما شرایط حاکم بر آن دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد، که می‌تواند شرایط زیست محیطی آن را به شدت تغییر دهد. از جمله این شرایط عبارتند از:

- تبخیر بیش از میزان تغذیه
- شوری بیش از میانگین معمول
- تخلیه نمک و املاح حاصل از شیرین کردن آب دریا
- ورود آب گرم حاصل از خنک کردن نیروگاه‌ها [۵]

۶. تعریف آلودگی دریایی

طبق تعریف کنوانسیون کویت آلودگی دریایی عبارت است از: وارد نمودن مواد و انرژی به طور مستقیم یا غیر مستقیم به محیط زیست دریایی که منتج یا احتمالاً موجب آثار مخربی مانند: زیان به منابع زنده، ضرر به سلامت انسان، ایجاد مانع برای فعالیت‌های بشر از جمله ماهیگیری و صدمه به کیفیت آب از لحاظ استفاده از دریا و کاهش آسایش انسان می‌شود [۹]. البته این کنوانسیون تعریفی برای اعمالی که تحت عنوان

تخریب قرار می‌گیرد، ارایه نکرده است ولی همانطور که در تعریف جرم زیست محیطی به آن اشاره شد تخریب نیز مانند آلودگی، زیر مجموعه جرم زیست محیطی قلمداد می‌شود.

۷. انواع تخریب‌ها و آلودگی‌های زیست محیطی دریای مکران

• آلودگی نفتی

مهمترین آلودگی آب‌های دریای مکران و خلیج فارس، ناشی از مواد نفتی است علت آن هم این است که این منطقه هم ذخایر عظیم نفت دارند و هم پالایشگاه‌ها و تاسیسات متعددی در حوزه آن مشغول به کار هستند و هم کشتی‌های نفتکش و باری متعددی برای حمل این نفت و واردات و صادرات دیگر کالاها در آب‌های خلیج فارس رفت و آمد دارند. آلودگی ناشی از نشت نفت برای محیط زیست منطقه و ساکنین سواحل آن بسیار مخرب است و در دراز مدت شاهد تخریب سواحل و کیفیت محیط زیست و زندگی آبزیان دریایی خواهیم بود. نفت از طرق گوناگونی وارد دریا می‌شود، برای مثال نشت از لوله‌های نفتی کف دریا، نشت‌های نفتی طبیعی، تخلیه‌های صنعتی از صنایع واقع در خشکی و تخلیه معمول از کشتی‌ها را می‌توان نام برد.

• آلودگی ناشی از حمل و نقل

در حالی که آمار آلودگی جهان نشان می‌دهد، ۱۵/۴ درصد کل آلودگی‌ها از ترابری نفتکش‌ها و ۴/۴ درصد مربوط به بهره‌برداری دریایی است. تخمین‌ها راجع به منطقه خلیج فارس و دریای عمان نشان می‌دهد که ۵۷/۱ درصد آلودگی نفتی مربوط به حمل و نقل نفتکش‌ها و ۲۲/۴ درصد مربوط به بهره‌برداری در دریاست [۱۰].

• تخریب و از بین بردن محیط زیست بستر دریا از طریق ساخت جزایر مصنوعی

بر اساس برآوردهای زیست‌محیطی در هر جایی از دریا که بر آن خاک ریخته شود، موجودات بستری در آن قسمت کشته می‌شوند و افزون بر آن کدورت آب تا شعاع چند کیلومتری بالا رفته و سبب از بین رفتن مرجان‌ها، ماهیان و جانداران دریایی می‌شود، چرا که این موجودات به کدورت آب حساس هستند. همچنین نرم‌تنان هم که با فیلتر کردن آب زندگی می‌کنند، به علت نبود اکسیژن از بین می‌روند [۳].

علاوه بر موارد بالا می‌توان به مواردی دیگر اشاره کرد، از قبیل فعالیت‌های صید و صیادی شامل صید ماهی‌های تزئینی، باران‌های اسیدی ناشی از سوخت‌های فسیلی و موارد دیگر که از اهمیت کمتری برخوردارند.

در پایان ذکر این نکته نیز ضروری است که بر اساس برنامه محیط زیست سازمان ملل، خلیج فارس و دریای مکران جزو مناطق ویژه زیست محیطی قرار گرفته است و دلیل آن نیز آلودگی بیش از حد این منطقه نام برده شده است، به طوری که آلودگی آن ۴۷ برابر بیش از حد متوسط اعلام شده است [۴].

۸. نتیجه‌گیری

بدون شک محیط زیست سالم در رشد و شکوفایی و سطح کیفی زندگی بشر نقشی غیر قابل انکار دارد. از دیر باز انسان با محیط طبیعی خود در تعامل بوده و به نوعی وام‌دار آن نیز می‌باشد ولی در طول تاریخ بنا به ضرورت‌هایی و گاه جاه‌طلبی انسان این موهبت الهی مورد بهره‌برداری بیش از حد قرار گرفت و حتی می‌توان آن را به تجاوز تشبیه نمود، اما با ظهور حقوق محیط زیست و همگامی آن با حقوق بشر، حق داشتن محیط زیست سالم برای انسان محترم و واجب شمرده شد. در نتیجه این امر ضرورت دارد برای اعمال ارتكابی، که این حق را مخدوش می‌سازند، پاسخی در خور در نظر گرفته شود که به صورت جبران خسارت یا مجازات می‌تواند اعمال شود. اما از آنجا که جبران خسارت در بیشتر مواقع دچار نارسایی و عدم بازدارندگی می‌باشد، مجازات کیفری می‌تواند جایگزین و یا حداقل مکمل خوبی برای آن باشد. در این صورت ضرورت دارد جامعه بین‌الملل به تعریف واحدی از جرم زیست محیطی برسد.

دریای مکران به عنوان دروازه انرژی جهان و شاهراه مواصلاتی شرق و غرب از یک سو و از سوی دیگر به عنوان یکی از اکوسیستم‌های منحصر بفرد دچار این مشکل بفرنج می‌باشد. با توجه به ضرورتی که برای تعریف واحد از جرم زیست محیطی ارایه شد، به نظر می‌رسد راهکار برون رفت از این بحران در سایه همکاری کشورهای حاشیه خلیج فارس و دریای مکران نهفته است ولی متأسفانه تا کنون تلاشی در این زمینه صورت نگرفته و

کشورهای حاشیه خلیج فارس و دریای مکران به تعهداتی مانند کنوانسیون کویت نیز پایبند نبوده‌اند، که در آن به جبران خسارت توجه خاص شده است.

اما از آنجا که در حفاظت از محیط زیست مناسب‌ترین شیوه ممکن پیشگیری می‌باشد، به نظر می‌رسد با توجه به بازدارندگی بیشتر مجازات کیفری، تعیین این نوع پاسخ در مواردی که منجر به تخریب یا آلودگی محیط زیست می‌شود، کارایی بیشتری دارد. ضرورت دارد این کشورها برای حفظ محیط زیست این منطقه، با تدابیر و سیاست‌های خاص و مشترک با یکدیگر همکاری نموده و در صورت لزوم از جامعه جهانی نیز مساعدت لازم را درخواست نمایند.

۹. مراجع

[۱] راسل، جیمز، ۱۳۸۵. استراتژی، امنیت و جنگ در عراق: ایالات متحده و خلیج فارس در قرن ۲۱، ترجمه پیروز ایزدی، فصلنامه راهبرد، ش ۳۹، ص ۱۳۲.

[۲] سلیمی، عبدالحکیم، ۱۳۸۱. نگاهی به نظریه‌های ژئوپولیتیک، ماهنامه معرفت، ش ۵۵، ص ۶۲.

[۳] عباسی اشلقی، مجید، ۱۳۹۰. ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست، فصلنامه راهبرد، ش ۵۸، ص ۶۱.

[۴] عسگری، سهراب، ۱۳۸۷. محیط زیست خلیج فارس، رویکردی بر اهمیت در ژئوپولیتیک منطقه، فصلنامه سپهر، ش ۶۸، ص ۵۰.

[۵] عسگری، سهراب، ۱۳۸۷. محیط زیست خلیج فارس، رویکردی بر اهمیت در ژئوپولیتیک منطقه، فصلنامه سپهر، ش ۶۸، ص ۴۹.

[۶] قاسمی، ناصر، ۱۳۸۴. درآمدی بر جرایم زیست محیطی، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، ش ۳۴ و ۳۵، ص ۱۲۱.

[۷] قاسمی، ناصر، ۱۳۸۴. حقوق کیفری محیط زیست، انتشارات جمال‌الحق، تهران، چاپ دوم، صص ۵۸ و ۵۹.

[۸] لطفی، حیدر، بقایی، حمید، موسوی، سیدرضا، خیامباشی، سهیل، ۱۳۸۹. محیط زیست خلیج فارس و حفاظت از آن، فصلنامه جغرافیای انسانی، شماره ۹، ص ۳.

[۹] لطفی، حیدر، بقایی، حمید، موسوی، سیدرضا، خیامباشی، سهیل، ۱۳۸۹. محیط زیست خلیج فارس و حفاظت از آن، فصلنامه جغرافیای انسانی، شماره ۹، ص ۳.

[۱۰] لطفی، حیدر، بقایی، حمید، موسوی، سیدرضا، خیامباشی، سهیل، ۱۳۸۹. محیط زیست خلیج فارس و حفاظت از آن، فصلنامه جغرافیای انسانی، شماره ۹، ص ۵.

[۱۱] وفادار، علی، ۱۳۸۶. تعهد و مسئولیت دولت‌ها در رعایت محیط زیست، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، ش ۳۲، ص ۱۰۷.